

Lackfi János

TELEKKÖNYVI KIVONAT A KÖLTÉSZET HÁZATÁJÁRÓL

1. A Teleki

Sokat járok író-olvasó találkozókra könyvtárakba, idősek otthonába, még Franciaországban is volt alkalmam belekóstolni ilyesmibe, nevezetesen Nizzában, ahonnan díjalapítási ötlettel, s a majdani díjakkal: szép, színes kavicsokkal tértem vissza. Sokat járok gimnáziumokba, általános iskolákba is, úgymond rendhagyó irodalomórát tartani, azzal a felelősséggel a hátamon, hogy sok jelenlévő szemében valószínűleg az első és utolsó élő író leszek, s nem mindegy, hogyan teljesítem feladatomat. Utóbbi időben több gyerekkönyvem is megjelent, s most látom, hogy sok szülő újra olvasni kezd gyerekei kedvéért, így hát egyáltalán nem mindegy, milyen emlékek fűzik a kortárs irodalomhoz.

Lassan több mint tíz éve, hogy egy székesfehérvári könyvbemutató után átléptem a Teleki Blanka Gimnázium kapuját. Többen beszélünk, olvastunk fel a gimnazisták előtt, s a kapcsolat megmaradt a továbbiakban is a mindig eleven és kedves Zseli Klárinak és az akkori növendéknek, mai tanár-kollégának Pápay Juditnak (akinél azóta Kápolnásnyéken is jártam, immár tanítványai előtt beszéltem) köszönhetően. Klári jön, lát, győz, szervez: energikus, de nem tola-kodó, bátor, de nem vakmerő, átlát a szitán, de nagylelkűen megbocsát. Életem egyik legnagyobb baklövését söpörte le egy laza ugyan-már-kézmozdulattal, mikor is a több osztálynyi zajos általános iskolás gyereksereget alaposan megvárta, immár sokadszori fehérvári utam alkalmával... Győrnél kötöttem ki, s csak ott rémlett fel, hogy valahol a kezdet kezdetén rossz autópályára tértem rá. Csak a háta mögött ildomos valakit ily módon feldicsérni, de tudom, Klári tapintatosan elfordul majd, ha e sorokat olvassa. Bocsánat, de muszáj volt. Exegi monumentum – íróember kénytelen betűből emlékművecskéket állítani, megőrizni az időben az olyan kivételes embereket, akik úgy alkotnak maradandót, hogy jó helyen, jó időben jól teszik tennivalóikat.

Az egyik legnagyobb kihívás újra és újra a rendszeresen megrendezett középiskolás verspályázat díjkiosztójának „levezenylése”. Bejöttek a pályamunkák, elbíráltam az anyagot, tudom, kik a nyertesek, s a velem szemben ülő, nejloningben izzadó, ünneplő cipőben feszengő, remegő kezű kamaszok tömege is tudja, hogy tudom, amit ők nem. Rövid beszédet mondok, majd sorra kihívom az első tíz helyezettet, és vidám, jó hangulatban kifaggatom őket, hogyan és miért írnak, mik lesznek, ha nagyok lesznek. A végére sikerül elérni, hogy a közönségből közösség lesz, s tulajdonképpen már nem is a saját helyezésük érdekli őket, hanem az együttlét maga. Valamelyik diák nagy örömmel azt nyilatkozta tanárjának: „a bevezető után már tudtam, hogy semmi díjat nem kapok, mégis maradtam, mert érdekelt”.

2. A szikra

Egy verspályázat persze valahányszor a szikra felvillanásáról is szól. A költészet születése mindig ünnepi pillanat, persze nem csupán hivatalos, iskolai vagy állami ünnepély, rendezvény, mint inkább csendes, benső ünneplés. Olyasmi, mint mikor két szerelmes egy cukrászdában, szál virág és cappuccino mellett ünnepli, hogy már három és fél hónapja, igen, szinte hihetetlen, pont ennyi ideje járnak együtt. Ilyen setesután nem kerek évforduló az, amikor (csak hogy a közhelyeknek is adjunk némi esélyt) új generáció bontja szárnyát – avagy új faltörő kosok rontanak neki a mindenség meglehetősen masszív falának. Az ostrom évezredek óta tart, a vár áll (most kőhalom?), ostromlónak lenni viszont sosem haszontalan, mert útközben, akár Arthur Ransome angol ifjúsági író vakációzó Fecskéi és Fruskái, vagy Huckleberry Finn, az ember mindig tanul valamit.

Márpedig a költészetet, akármennyire nem él is ez a köztudatban, nagyon lehet tanulni. Szórni kell éjjel-nappal, ahogy a csövön kifér, mint valami vadnyugati hős, vagy mint Sztálingrád ostrománál az oroszok, akik köztudomásúlag sosem töltöttek, mindig csak lőttek. Ám a költőnek csak egyik fele afféle Rambo. A másik hidegfejű, gunyoros matematikus. Diadalmasan ül a kilőtt töltényhalom felett és szortíroz. Valami épet, valami szépet keres, vagy éppenséggel egy-egy

művészien szabálytalan formára szétfreccsent, kavicsá lapult, virággá rojtosodott fémdarabot. Ez a szortírozó tevékenység kétségkívül a versírás legnehezebb része. Kimosni a pár szemnyi aranyat hosszú hetek-hónapok hordalékából, letisztogatni, összegyűrni, egy röggé olvasztani, más röggökkel összegyűrni, formázgatni, cizellálni: ez bizony pepecs munka, s a közvélemény jóval kevésbé van értesülve róla, mint az „ihlet” nagyszabású pillanatairól.

Gabriel García Márquez azt nyilatkozta, ha nem megy az írás, otthagyja dolgozószobáját, és sorra megigazítja, megolajozza a ház minden ajtaján a zárat. Nem állítom, hogy ettől megy neki úgy az írás, ahogy megy, de azért nem árt élni a gyanúperrel. A magam részéről, ha létezne költő-szakmunkásképző iskola, és én írnam a tantervét (persze lett ilyen is, csak éppen egyetemi képzés szintjén, s mit ad Isten, a tantervet valóban én írom, no meg Vörös István kollégám), biztos, hogy betennék egy-egy fafaragás-, vasesztergálás-, vakolás-kurzust is, hadd tapogassa a leendő dalnok az anyagot, tapasztalja meg annak engedelmességét és rizikóit is, mert máskülönben a rá leselkedő legnagyobb veszély az aranyér vagy hogy az alattomos Sirály-papír éle elmetszi az ujjbegyét. (Hadd ne vonjak le messzemenő következtetéseket a költői tudat működéséről abból, hogy a *Sirály* papír és az *ujjbegy* jött a nyelvemre éppen.) Nem fontos persze, hogy a reménybeli lírikusok *hasznos* dolgokat hozzanak létre saját kezűleg, de persze baj se lenne. Kitisztíthatnák a mosdószifonból a benne felgyülemlett szmötyit, de ugyanígy megcsinálhatnák Parti Nagy Lajos nekem nagyon kedves kifejezésével élve „mohából a világ legkisebb gőzmozdonyát”. Vagy megtanulhatnának stoppolni, s rájönnének, milyen trükkökkel lehet szépen összedolgozni két szöveget úgy, hogy (megint magamat idézem) „a régi az újtól ne legyen idegen”.

Michael Jackson egy ízben (véltetően rövid távú érdekei védelmében) oda nyilatkozott, miszerint a rágalom sprinter, az igazság ellenben hosszútávfutó. Szabadjon megjegyeznem, hogy a költészet viszont egyszerre sprinter és marathona. Ezen a terepen ugyanis viszonylag rövid távon kell bizonyítani, ugyanakkor csak hosszú távon derül ki, mennyi energia van valakiben. A prózával szemben, mely minden értelemben hosszú táv, a költészet sansza a pillanat, a pillanatnyiség megragadása, ama bizonyos fausti cél: az idő megállítása.

És egynémely lélegzetelállítóan szép vagy erős vers van is olyan intenzív, mint egy áramütés, egy repülőgép felemelkedése vagy egy váratlan jobbhorog a gyomorszájra. Az ember egy pillanatra ellebeg a talajról, úgy kell megtartania magát, mint Avilai Szent Teréznek, aki a szentélyrácsba kapaszkodott, mikor levitált, nehogy szerzetestársai azt higgyék, fel akar vágni természetfeletti képességeivel. Persze jobb, ha a pályának nekivágó verselő azt is tudja, nem neki kell elalélnia saját versétől, hanem az olvasót kell elvarázsolnia. Egy színházi rendező igen tanulságos replikája jut eszembe. Mivel egy darab próbái igen sok veszekedés, ordítózás, szitkozódás közepette zajlottak, az egyik színész megkérdezte, ugyan nem lehetne-e kicsit jobb hangulatban együtt dolgozni. Mire a mester ezt felelte: „nem nektek kell jól érezni magatokat, hanem a nézőnek”. Ami persze nem zárja ki, hogy versírás közben jól érezzük magunkat (minél józanabbak leszünk, eleinte annál kevésbé fogjuk), csak éppen – nem ez a lényeg.

A gyakorlás, az edzés szükségességén túl tudatában kell lennünk, hogy minden induló nemzedékkel voltaképpen genezist élünk, a világ maga teremődik újjá. Lassú szülés ez, keserves is olykor, ám roppant nagy a tét. Az eredendő sötétségből, akárcsak napkeltekor, kiválik már egy-egy fa, bokor, tetőszegellet: itt is, ott is újabb részleteket fedezhetünk fel.

Mit kívánhat az ember az itt kalandozni indulóknak? Szép napot, jó szelet vagy éppen jó szerencsét. Jó bányászatot, halászatot-vadászatot, gyűjtögetést. Hiszen nem elsősorban valamiféle verseny rajtvonalánál állunk, nem a győztesek kihirdetése a cél. Nem kell profivá lenni ahhoz, hogy az írás gyötrelmét és élvezetét, gyakorlatát a magunk lelki egészségére műveljük. Úgyhogy a leendő sprinterek és hosszútávfutók mellett üdvözllet a magányos kocogóknak, hiszen a futók egyetemes nemzetségébe tartoznak ők is!

3. Használati utasítás

Egy interjúban voltam bátor oda nyilatkozni, miszerint a vers használati utasítás a kimondhatatlanhoz. Ezt a meghatározást most azért veszem újra elő, mert a fentiek alapján

megfontolandó, egy használati utasítás csak akkor használati utasítás-e, ha rendeltetésszerűen használják, vagyis miközben olvassák (vagy miután elolvasták), üzembe helyezik az adott készüléket vagy felhasználják az adott készítményt, avagy éppenséggel akkor is, ha *csak úgy* olvassák. Erre a gondolatra Eudora Welty amerikai író nő egyik nekem kedves hősnének következő monológja olvastán jutottam. Az illető hölgy egy családjától rámaradt szállodát vezet és cipel a hátán egyes-egyedül, úgyhogy nem sok ideje van a szemlélődésre. Majdhogynem mai figura tehát. „Valamilyen használati utasítást olvastam. Ez a kedves időtöltésem, ha akad egy-két szabad percem – nem tudom, hogy van maga ezzel. Olyasmi, hogy hogyan használjuk a bútorpasztát, hogyan másoljunk át hímzésmintát forró vasalóval, hogyan irtsunk tyúkszemet, mindegy nekem, bármi. Megcsinálni már nem kell. Néha szívesebben ülök nyugodtan egy percig, s olvasok el egy szép, kellemes sorozat használati utasítást, mint bármiféle históriát.”

Az amerikai regényből vett idézethez azért térjünk még vissza egy pillanatra. Elhangzik ez a három, talán félreérthető szó: „mindegy nekem, bármi”. Megjegyezném, hogy ez nem a híres „anything goes” jelszavát, a mindent-bele művészet létjogosultságát támasztja alá. Bármi lehet ugyan mű, de azért akármi nem. És főként nem akárhogy. Welty szövege csak arra vonatkozik, hogy „megcsinálni már nem kell”, vagyis a vers nem feltétlenül tekinthető létreceptnek, okvetlenül követendő szabásmintának. Ha Lautréamont-t olvasunk, nem kell feltétlenül csecsemők szemét kiszurkálni utána, ha a Werthert, nem muszáj alkalmas öltözetben vízbe vetni magunkat. Például azért nem, mert akkor nem olvashatjuk el *még egyszer* a Werthert. És Lautréamont-t is talán csak a börtönben. Olvasóként ne keverjük össze az életet a verssel. Költőként viszont kutyakötelességünk ezt tenni. Mi több, az élet maga gondoskodik erről a keveredéstről, csak legyünk résen. Utassy József például régen rájött, hogy tele van a világ „jambikus léptű öreg házmesternőkkel”, ezért hát őnála trocheust totyognak a libák, szonetté ír bennünket Isten, hexaméterben mérhető a távolság.

A használati utasításokról még annyit, hogy ha csak tehetem, elolvasom a filteres teásdobozok oldalán olvasható elkészítési javaslatot. Nem tudok németül, de egy dallamos részlet ezen a nyelven is itt zsong a fülemben: „zehn minuten ziehen lassen”. Még mielőtt angolos kultúrájú hallgatóim felháborodnának, sietve közlöm, nem fekete teát, hanem kamillát vagy csipkebogyót tanácsoltak tíz percig áztatni. Egyszóval a pár mondatnyi szöveg bármely nyelven elbűvöl ártatlanságával. Benne van, hány fokon forr a víz, s az is: nehogy a csésze mellé lógassuk ám a teát, hanem bele, bele bizony! Jobb teák esetében kis ábrával szemléltetik, hogy a filter *melyik végét* kell belógatni, nehogy eltévesszük. Sőt, a csésze fölötti hullámos, tehát hőkiáramlást jelző vonalkák a tekintetben is eligazítanak, hogy a felforralt víz pohárba töltése *után* és nem *előtt* kell a belelógatás műveletét elvégezni. Vagyis olyan evidenciákra nyitják rá szemünket, amelyek fölött amúgy nagyképpű közönnyel siklunk el. Igenis, ezt a műveletsort is úgy kell látnunk, ahogy a költőnek Rilke tanácsa szerint mindig az első teremtett ember elfogulatlan tekintetével kellene szemügyre vennie s mások szeme elé tárnia a világot.